

IZIDUKO ZAMA-HLUBI

NGU

HENRY MASILA NDAWO

*Umbali kaNokifwa, Wohambo lukaGqoboka,
Nezinye.*

THE LOVEDALE PRESS
1939

572
.968
NDA

RARE BOOK CASE

RHODES UNIVERSITY
LIBRARY

Cl. No. 572.968 NDA

BRN 610298502

IZIDUKO ZAMA-HLUBI.

IZIDUKO ZAMA-HLUBI

NGU

HENRY MASILA NDAWO

Umbali *kaNoliŵa*, *Wohambo lukaGqoboka*,
Nezinye.

THE LOVEDALE PRESS
1939

ISALATHISO.

ISAHLUKO I.

					<i>Iphepha</i>	
<i>Into Eziyiyo Iziduko</i>		1

ISAHLUKO II.

<i>Izibongo Zeziduko</i>		5
--------------------------	----	----	----	----	--	---

ISAHLUKO III.

<i>Kwa Bungan'—EmaHlubini</i>		34
-------------------------------	----	----	----	----	--	----

ISAHLUKO IV.

[*Sibalwe nguElias Maḃona.*]

<i>Henry Masila Ndawo</i>		37
---------------------------	----	----	----	----	--	----

INTSAYELELO.

Lisiko kuhlanga oluNtsundu jikelele, ukuba umntu wonke ma kaziwe ngesiduko esilunge kuye. Kunqabile ukubaqa umntu ongenaso isiduko—isinqulo.

Abantwana abazelwe ngeendlela ezingaqondakaliyo, be kukhawulezwa, kuzanywe ukuba babekwe emkhondweni, bathi bekhula nje babe se bezazi qete iziduko zabo. Ngale ndlela yodwa kube kungakholisi ukubaqa imiduka.

Ekunikweni into ngumntu, lisiko ukumbulela ngokutjho isiduko sakhe, ungaxelisi iintlanga, zona kuthiwa kuzo zonke, “Dange nkosi.”

Umntu isiduko sakhe usihombisa ngokuthetha izibongo zaso.

Ezi zibongo zithethwa mhlenikwezeni kugcotywayo, mhlawumbi kukho umsebenzi omhle owenziweyo.

Ezi zilandelayo zinqakulwe se zisimka nesikhukula semfundo yeentlanga ejonge phi-phi-phi.

H. M. NDAWO.

*P.O. Sigoga,
Matatiele, 1938.*

ISAHLUKO I.

INTO EZIYIYO IZIDUKO.

Indlu eNtsundu yonke kuthelekelelwa ukuba uyise wayo nguNtu; phofu ngenxeni yokunganqinelani kweziduko— izinqulo zayo, angalandula namhla umntu ukuba ngabenzala yakhe bonke.

Isiduko kuphela kwento engekho; okokuba ngaba ibiyinto ekhoyo, nge kusekho abafunyanwa besazibiza ngoAdam, Nowa, Kufo noNtu, esicingayo ukuba ngabo abazala ookhokho bethu.

Isiduko ezi asikhumbuli ukuba zazise zikho kwase-mvelini—kamveli; ngathi yinto eqwetywe ngabantu bumini nje; kuba befuna ukuzahlula kolunye usapho.

Ngamagama aabantu iziduko ezi, naweendawo. Azivelanga lo mhla kwadalwa umntu, nje ngoko uninzi lucinga ukuthi fan' ukuba kunjalo.

Esona siduko sibophe ngantambo nye abamhlophe nabaNtsundu seso sikaAdam noNowa. Yinto elusizi kuba nazo azisetyenziswa.

Le nto yenzeke ngolu hlobo:

Inkosi zenzala kaNtu zaz'izalela oonyana abaninzi, bathiywa amagama angafaniyo, baza bema iindawo zabo, balawula izizalwana noonyana booyise. Abantwana abazelwe zezi nkosi basuka bazahlula-hlula, bacifa ukuzibiza ngamagama ooyise, yase iba ziziduko zabo ezo.

Gxebe ma khe sizekelise senje nje: UMthimkhulu waNqangi uzele uNcofo kwindlu enkulu, wazala uGadebe kwenye. UNcofo uzele uDlomo inkulu, waza embuthweni wazala uLudwala. Abenzala kaGadebe bathabathe uGadebe nje ngesiduko sabo; kufo ngokunjalo nakwa-

benzala kaDlomo noLudwala ; kanti bonke aaba baphuma kuLufele-lwenja kuMhuhu, kodwa ezo namhla se zinje ngentsomi. Kungako oko esifumana kukho iziduko zakwaLudwala, Ndlovu, Fadeshe, Dlomo, Mafiyi, kuqhubeka ke.

Maxefa wambi be kukhe kube kho impambano phakathi kwabantu bezalana, basuke bee qebu ukwahlulelana ngeziduko, phofu bento nye, bephuma nganjini nye.

Bambi be bekhe benze izidelo kwiinkosi ezibaphetheyo, bathiwe qa ngeganyana, kanti se liya kuba sesona siduko sabo. Bambi be bezifumana ngemisebenzi ababeyenza.

Noko eyona nto iphuhlileyo yile yokuaba akukho nto isisiduko.

Phofu nakuba iimeko zona zimi ngolu hlobo, kufumaneka bebaninzi abakratjileyo ngazo.

Ukuba kwakungaphanganga kufike umLungu, nge iba kungezi mini zizakile apho zifakwa khona.

Bakho abakratjileyo, kuba iziduko zabo zilunge ebukhosini; kanti naabo bangalunge bukhosini ngebetsolisa, babuze bathi, "Nje ngokuba uAdam wayedalwe yedwa eyinkosi, angathi ni na ukuzala abantu abangenalo igazi lobukhosi?"

Ke kaloku ke akubonakali ukuba lo mcimbi wochaneka kakuhle, ngesizathu sokuba uninzi lwabantu lolo lungabangeneleli emaHlubini; lwafika se luphethe iziduko zalo. Umntu ofiya amawabo waza wasinga kolunye uhlanga ngenkonzo, ubeya agcine isinqulo sakowabo kube kuphela, ize ngobuzwe asel' eba seso sizwe akhonze kuso. Yiyo le nto nebangele ukuba iziduko zoninzi zithi saa kwizizwe zamaphondo ngamaphondo. Inkosi yona kaloku ibivuya, kuba lisiko layo ukuzala iintsana namaxhego, liwuhlabile ilanga umhlaba.

Kuloo nkonzo yenziweyo, inye kuphela into eku-
ngahlukanwa nayo, yile yokuba bonke abantwana
ababazalayo ma baqhutywe ngamasiko ezinqulo ezilunge
kubo.

Ubuszulu ongade uthi nqa bubo, bobo busaqhutywayo
ngamaHlubikazi ekunoneleleni iimpahla zosana, ezinje
ngesigubungelo nenkaba. Ugcino lwezi mpahla lujonge
kwisiduko ngasinye, kuba akuqhutywa ngokufanayo, koko
kuhanjiswa ngokweziduko namasiko.

Abantu ngoku basuka bayigxabelela le nto ukuyenza.

Yiyo nale nto se kwande amahili-hili: Kungenxeni
yokuba inkaba le ingasaqhutywa ngesiko layo. Inkaba
sisisinga emaHlubini.

Iintsana ziya walilela amasiko ezinqulo zamawazo, kuthi
akuba engafezwanga zitshabalale, kungenjalo zingenwe
lugezo nokuba bubulwelwe ebudaleni bazo.

Ngaxa limbi ungafumana izibongo ezi zeziduko zifana,
zidibene, phofu abantu aaba bona bahlukene ngeziduko,
bengazalani. Le ke yona into ibangelwe kukuba iimbongi
ezi be zineendlebe ezigcinayo. Be kusithi zakuva ilizwi
elitsha nelimnandi lithethwa yimbongi yelinye iphondo,
zibe se zisiza nalo, zilifakele kwezamawazo.

Ngale ndlela yodwa into eninzi yabantu iya fana
ngezibongo zeziduko, nakuba ingalamani nganto.

Eyona nto iphuhlileyo neyona imiyo—nakuba isenziwa
ikhanyelwa—yile yokuba ukumkani ngamnye uzala
ukumkani ongenabuhlobo naye; kodwa onyana bakhe
abeza mva kwenkulu boligcina igama likayise lise liba
sisiduko sabo ngonaphakade. Kodwa unyana oyintloko
wesitshaba uyikumkani nje yokuzala omnye ukumkani,
ongenakho ukusilandela isiduko sikayise.

Naantsi le nto: UMthimkhulu waNqangi uzala uNcofo,

yena azale uDlomo, yena azale uMafiyi, yena uNtsele, yena uBungane, yena uMthimkhulu owesiBini. Namhla ezi zindlu ziyendiselana. UDlomo nguDlomo, uMafiyi nguMafiyi.

Andibi ukhe uyive into yokuba kukho abakwaGadebe, Dlomo, Mafiyi, nabakwaNtsele? Bonke aaba, nakuba bezahlula-hlule benje nje, baphuma kuSidwaba-senkomo, nakwezinye iinkosi.

Phambili phaya, amaHlubi la asibantu babesendiselana nezihlobo; kodwa namhla nje bathe abafana, bakuphandlwa bubuso beentombi zooyise, basuka abayisa so into yokuzalana, bazizuzela abafazi kuzo, kuba naku izibongo zingafani.

Izibongo zeenkosi azifakwanga kule ncwadana; zine-ncwadana yazo ebucala.

Kwizibongo eziliqela, la mazwi athi, "Umfaz' omabele made owanyisisela phefeya komfula," "Akusavalwa ngamivalo kwa. . . se kuvalwa ngamakhand' aamadoda," "Booziyane," "BaseMpofana noThukela," "Abakwa-Mfaz' owadl' iqhwaqa, kant' amadoda engalidli," azibonakalise kaninzi.

Ezi ziduko zilandelayo zezabantu abangamaHlubi ngqe, nezaabo bafikayo kuwo emZinyathi, phambi kwenkcithakalo nasemva kwayo kancinane.

Ngokomthetho wohlanga oluNtsundu ongajikiyo, se bengamaHlubi, nakuba abanye se beqhafambula bethetha oku nokuya.

Izibongo zeziduko se ikuuphela kophawu oluyimbasa olosala kwintetho yawo, kuba iincwadi ezisetyenziswayo kwaLangalibalele, nezilondoloze intetho yesizwe, zezo zesiZulu, ize nganeno ngapha ibe zezesiXhosa.

ISAHLUKO. II

IZIBONGO NEZIDUKO [IZINQULO]

*1 Dakana	*20 Masingila	*39 Ndlela
2 Dinwa	21 Masoka	40 Ndlovu-Malunga
3 Dladla	22 Mayaġa	41 Ndumo
4 Dontsa	*23 Mazibuko	42 Nkala
5 Hlangefi	*24 Mbambo	43 Nkomo
*6 Hlatywayo	25 Mbongwe	44 Nkwali-Maphela
*7 Jali	26 Mkhwane	45 Ntethe
*8 Khambule	27 Mlandu	*46 Ntlaphu
*9 Khasiġe	*28 Mnguni	47 Phakathi
*10 Khesa	29 Mntambo	48 Gadeġe (ama)
*11 Khumalo	30 Mpangela	*49 Sithole
*12 Langa	*31 Mpila	*50 Tšhabalala
13 Lubelo	32 Msi-Skhosana	*51 Tšhabangu
14 Ludwala	*33 Msimanga	52 Thuse
*15 Mabaso	34 Mtungwa	*53 Vundle
16 Maduna	35 Mvemve	54 Xaba
17 Makhunga	36 Nala—Nzima	55 Zengele-Thiyani
18 Maphetha	37 Ndaġa	
19 Mafiyi	38 Ndana	

*1 DAKANA.

AġasemaDakaneni šanazo iimpawu zobuSwazi. Baġemi ngasentšona-langa kumlambo oyiNgwavuma. Ngabaġiki emaHluġini. Baġawo ngoku.

*Ngabaġikayo emaHluġini, šambi kuġo šenobukhosi baġo.

Izibongo zaBo zithi :

“ NgabakwaGumbe,
 AbakwaGumbe lamaNgwane.
 NgabakwaNtjange,
 AbasemaNgweni, basemaDakaneni.
 Zizizukulu zikaMntjengu,
 ZikaMntjengu kaTjhabalala,
 ZikaSiwalal’ emkhon’ onzima.
 NgabakwaMfaz’ omabele made,
 Owanyisisel’ umtwan’ engaphefeya komfula,
 Singazange sibon’ umfazi esidl’ iqhwaŕa lamadoda.”

2 DINWA

AbakwaDinwa ngamaHlubi ; bakho kanobom emTjhezi.

“ NgabakwaBuso,
 NgabakwaZitya zifili—zibini,
 NgabaseMpfana noThukela.”

3 DLADLA.

AmaDladla okanye abakwaDlakadla ngamaHlubi, eza ngomgca wobukhosi.

UDlakadla uzalwa nguNtsele ngentombi yakwaNdumo. Ulisoka nqangi.

“ UMagagasa nje ngezulu lakwaGasa,
 UDumel’ enkungwini.
 Inyanda kaDlakadla woyibek’ emnyango,
 Yogil’ amakhand’ aamadoda.
 Incinin’ ende bayibek’ entsunguzini.
 NguDlakadla welinye iDladla.”

4 DONTSA

AbakwaDontsa ngamaHluſi.

UDontsa uzele uNyathikazi, yena wazala uVezi, yena wazala uNombanda noXabanisa.

Phambili phaya ngathi kukho ukuzalana okuthile naſaDlongwa ſakwaMolefe.

“ NgabaſakwaDontsa entlanzini,

NgabaſakwaNombanda kaVezi.

Aſavun’ uNtsele noDlomo.

Ngabaſagalela ngomzaca.

NgabaſakwaTsembe ſakwaMtungwa.

NgabaſakwaNodludlu noSinengelantaba.”

5 HLANGEBI.

AſakwaHlangeſi ngamaHluſi omgquſa.

“ NgamaHluſ’ asekunene, ngamaDladla.

NgabaſakwaNonyany’ abaſakhumbul’ amagwala.

KwaNonyany’ akusavalwa ngamivalo,

Se kuvalwa ngamakhand’ aamadoda.

NgabaſakwaNomenzi-mdladla,

AſakwaNkonjane zidl’ elangeni,

Ezinye zidlal’ emafini.

NgabaſakwaMkhomb’ omhie, odlel’ amasi nenyama.”

***6 HLATYWAYO.**

AſakwaHlatywayo ſakho emaHluſini. Phofu ngathi zikho iimpawu zobuZulu nobuSwazi kuſo.

***7 JALI.**

AmaJali aliſeſe leſizwe eſikhulu ſakwaNcholosi. Ayemi kumlambo oyiNdlalathi. Aye enobukhosi ſawo.

Inxenywe yawo yiyo leyo namhla iseLusiki-siki. Nakuma-Wufe akho.

UMpambini, ogama limbi lalinguMbusi, ufe eyinkosi ephethe onke amaKhambule. Ufe emi kudala kule ndawo iyiVryheid ngoku.

Emva kokufa kukaMpambini, ngokusuke adinwe buBomi azezelisele esizibeni, baxabana-bodwa abantu bakhe; yaxothwa eyendlu enkulu. Aboyisi aabo babizwa ukuba kuze kuviwa isizathu; kuloko basuka banqola intaba.

Uvakele umntu esithi, “Bayekeni aabo bajalile,” kwaba se kusithiwa ngabakwaJali. Eli sebe ngathi lilo eli likhoyo emaHlubini. Kusengenzekayo ukuthi kanti antlobo-mbini mhlawumbi ntathu, ezingazalaniyo.

“NgamaJal’ akev’ akanandlebe.

NgamaGqagqan’ anda eluhlwini,

AmaPhalala nje ngomfaba.

Ngabazandla zimhlophe, bakwaSibunti,

NgabakwaMlotya-Dlangani.

Ngabakwaziyane.”

*8 KHAMBULE—MNCUBE.

Aaba bantu babesisizwe esibe siphethwe ziinkosi zaso. Ayemi ngasentla-ntfona kwelakwaZulu.

UKhambule noMncube akukho ongunyana nonguyise komnye; apho baqebuka khona kukuMlotya, nguye kuphela abadibene ngaye.

Kwathi xa amaMncube afudukela ngaselwandle, ama-Khambule asinga ngakwelamaSwazi, ephethwe ngu-Mlambo, ekunye noSihàlibebe into kaNgonyama, ingenguye owaseNtlangwini.

UNdungunya ubathabathe nje ngeentlola, waba ke uya baphekuza kwelo. Baya kucela umhlaba kwelamaNgwane. Kuthe ekuhlaselweni kwamaNgwane ngabakwaNdwandwe, bona basinga kumlanjana oyiMpolweni, owelela eMngeni; baza bamisa imizi yabo apho.

UMpambini obe eyinkosi yesi sizwe, uthe xa akuyo le ndawo akudinwa ziinzima zemicimbi yokungonwabi nokungafumani sigxina, wabonwa ngolunye usuku ezoba kakuhle, nje ngokungathi uza kusinga emfazweni. Uthe akugqiba ukuzoba, suke wazijula esizibeni.

Amafa-nankosi amlandela, azitshonisa nawo emva kwakhe; kube kukuchithakala kwaso esi sizwe. Aya funyanwa eluSuthu, kwaZulu, eNatala, eNtlangwini nakwaBaca. EmaHlubini afika kusalawula uBungane.

“ YimiZila-nkatha.
 NgabaseKuhleni, ngabaseThusini,
 Ngamalandela-langa.
 Abamfazazan' omfutshane
 Bambophelela nemvanana.
 NgabaseNdalameni baseBuhleni-belizwe
 Banje ngelitye lamanzi, lona liluhlaza.
 Ngabakwaziyane.”

*9 KHASIBE.

AmaKhasibe ngabantu ababekunye namaKhesa eku-singeni kwawo kwelasemaHlubini. Kuthe namhleni-kwezeni uMpangazitha wayeyinkosi, asoloko engakuye. Aziwa ngokuba ngamaHlubi kaMpangazitha.

“ Khasibe kaJama.
 Madubandlela, Mbolela, Mzizi kaNdaBana.

Nyakula kaMalinga nje ngokwindla
 Kona kuza kumacocobela.
 Mbasela kaMakhayedwa,
 BakwaBuswana, bakwaMhlaba.”

*10 KHESA—MBANGUBA.

Aaba bantu be besaziwa ngokuba ngamaChumane,
 beyiNtlangwini ngobuzwe.

Kuqala babemi phakathi koMpofana noThukela. Ba-
 xabana bodwa ngamabango. ULucuncu unyana kaLuboko
 wababona, waza wafunza eyakhe impi wabachitha.

UMBanguba noKhesa, bababini ngoonyana baka-
 Makhathini ozalwa nguVilwana. Be benobukhosi babo.

Bafika emaHlubini besisizwe, kusalawula uNtsele.
 Intombi yaaba bantu uMakhambehlala kaSiwezi (yimposiso
 ukuthi yekaMdlini) yeendela kuBungane; ngayo uzele
 uMpangazitha boJobe.

“ NgabakwaKhesa,
 Ngabakhungwa ngogongolo,
 Entla neMpofana noThukela.
 Abacweng’ inga ngudade bonKosi.
 Bacwenga band’ ukusukusela.
 AfaNgun’ abahle bakwaNozulu,
 BakwamThathambi, nje ngeliphezulu ;
 Lona ladi’ umntu alabekwa mlandu.
 AmaChuman’ amahle
 Eza emacocobela nje ngokwindla.
 Babutshhelezi nje ngelitye lomfula.
 Baluhlaz’ abanamafinyila.
 Xa basongel’ esondweni ledukwe
 Ngaaba kwanele kuBo.”

***11 KHUMALO.**

NgabaNtungwa aaba bantu. Ngathi baqebuka mthonjeni mnye nabakwaMabaso. Banobukhosi babo.

UMkhatshwa uzala uZikode, yena azale uGasa kwindlu enkulu, kweyesibini (ikhohlo) uzele uMatshobana, lo uzala uMzilikazi, yena azale uLobengula. Liqedlana elingephi phakathi kwamaHlubi.

“ BaNtungwa bambulazi abacwaba—
Izidlov’ ezibantu, ezimacocobela,
ZikaNomatshingil’ omhle owakh’ ezansi.”

***12 LANGA.**

AbakwaLanga ngamaNgwe ngobuzwe. Okuya ama-Nkomo ehlayo ngentaba kaNgqokola, eye kusiza uDlomo eNxokotyeni, ngelaa xefa waye ehlaselwe nguZulu-Gadebe, aye ekunye naaba bakwaLanga.

13 LUBELO—BUSO.

Ngexefa isizwe esiNtsundu sibe sisentla komlambo umZambesi, kuBe kusithiwa kuso ngabaNguni.

NGABA—NGUNI.

Sanyusa umlambo lowo ngenx’ engasekhohlo, ngokungabikho kwamazibuko, nangenxeni yobubanzi bawo.

Siye saphethuka elisweni lawo seza sisihla kuhle ngenx’ engasekunene.

Kumalungana neli thuba ekuthe kwaqebuka elinye isebe labaNguni (Thembu, Xhosa) lasinga kumoya waseZantsi.

KuBaNguni, aaba sithi namhla ngamaHlubi, kuzelwe uChibi, yena wazala uLubelo, yena wazala uBuso, kwathiwa kuBo :

“ NgabaNgunikazi bakwaChibi.
NgabakwaLubelo bakwaBuso.”

14 LUDWALA.

AbakwaLudwala beza ngomlibo wobukhosi. ULudwala uzalwa nguNgcobo embuthweni.

Elinye igama labo kuthiwa yimiYemane; kuBa b'ayema (ukuty_eka) ngalaa mhla uDlomo wathi ma baye emBulwane ngenxeni yokukhathazwa nguZulu kaGadebe.

“ NgabakwaDumakazi, bakwaMphankomo.
ImiYemane yath' ayizwanga,
Ngob' umoya wawumkhulu.
Ngabahlanganis' umzi ngobedu.”

* 15 MABASO.

Aaba bantu ngabakwaNdahezitha. Babekunye naaba bakwaKhumalo, kuloko babuye baahluka kuBo, bema emVunyana-Nondweni ngasemZinyathi.

Ingathi mhlawumbi babendidi mbini, kuBa bakho aabo babemi ngasentla-mpuma kwelakwaZulu. Bakho naaba bafike kwelamaHlubi.

“ NgabakwaGubane, bakwaMalinga,
AbakwaMathang'a akahlangani
Ahlangana xa abon' umyeni.
NgabakwaMdladla-kubekwa.”

16 MADUNA.

Bakho abathi ingcambu yabo induluka kumaLala. Bambi bathi induluka kuBaSiya (Basia) eluSuthu. Bemka eluSuthu kudala.

EmaHlubi bafika ngolawulo lukaDlomo, kodwa oyena mntu bafikela kuye nguZulu kaGadebe; kuloko naye athe wayaleza unyana wakhe uMafwabada, ukuba abakhangelele indawo yokuma.

Kube kusithiwa kuBo ngamaGubevu. Namhla nje kuthiwa ngamaHlubi omgquba.

“NgabakwaLobola ngezigidala,
Kant’ abanye balobola ngezineempondo.
NgabakwaMadun’ edakeni.
Iinkomo zikaNokhala.
NgabakwamSuthu, bakwaMbutho.
NgabakwaZiyane, bakwaMvelase.
NgabakwaNkaB’ inde, bakwaNowambu.”

17 MAKHUNGA-MDLULI.

Khangela kuGadebe.

18 MAPHETHA.

AbakwaMaphetha ngamaHlubi.

19 MAFIYI.

AbakwaMafiyi beza ngomlibo wobukhosi. UMafiyi yindla-mafa kaDlomo (Zikode).

“NgabakwaZikode.
NgabakwaMafiyi’ amahle awanje ngawenyamakazi.
Zizizukulu zakwaNdlovu.
NgabakwaMgajus’ umbane wezulu,

Umathwala wesabe.
 NgabakwaCanzib' udlala neziLimela.
 Ngabayikhanda bayichoboza
 Zizizukulu zezibekuza, izibula-nkundla.
 NgabakwaNyathel' indlovu ngedolo,
 Ngoba befun' ukuBon' amathumb' ayo.'

* 20 MASINGILA.

AbakwaMasingila ngabaMbo benene. Inkosi yabo yayinguGuluzana, unyana kaMenaBa. Bakha bema em-Foloji.

Ngenkcithakalo, abanye babo behla bangena emaMpondweni; badlula basinga kwaNkosiyane, apho badibana nonyana kaMthimkhulu owesiBini, uLudidi, ekuvakala ukuba wayethinjwe ngamaNgwane kaMatiwana. Wasala yena apho ebuNguni, xa isijora sona sibuyela kwelakowaso.

Isebe laaba bakwaMasingila langcacelela ngakuye unyana wenkosi. Bakho emaHlubi ngokuza.

“ NgabaMbokaz' abaluhlaza !

BaseMpofana, noThukela nomZimkhulu.

Bahle, bafana nesibi sokuthwasa komnyaka.

NgabaseLwandle, baseLwandl' oluBomvu,

Olungawelwa ngabantu, oluwelwa ziinkonjane zodwa,

Zona ntaka ziphaphamayo.

Ngabamehl' azitha, ngabakwaLufutha,

Basetyen' elimnyama lasemanzini.”

21 MASOKA.

AbakwaMasoka ngamaHlubi, beza ngomlibo wobukhosi.
 UMasoka uzalwa nguSkhosana.

“ NgabakwaMasoka Mzimkhulu,

Ntanzi, Foyi, Kunene-kwelizwe.

Mabandla kaNdelu, kaDedese, nje ngeliso lakhe.
 UNqaba zihlangene kuBitjhane.
 Mancapha kubusa nje ngoGadebe.
 Ngawo lawo ke amaandla kaSolakhe
 Ayindlwan' esezantsi komzana womfokazi
 Obele linye wakumamJwara,
 Umfaz' onamanxeba ngasemva nje ngendoda."

22 MAYABA.

AbakwaMayaba ngamaHlubi.

* 23 MAZIBUKO-MLAMBO.

AbakwaMazibuko ngamaNgwe, ngabakwaMlambo, yimi-
 Dletye ngobuzwe. Ayenobukhosi bawo.

UNtsele kaMafiyi wazeka intombi yesi sizwe, uMnxha-
 nga; ngayo uzele uBungane wodumo.

" NgabakwaMwelas' ongaweli ngazibuko.
 NgabakwaMlambo nonKosi
 Ngaw' amaNgwekaz' amhlan' ubanzana
 Wokubeleth' amakhosi,
 Ngob' abeleth' uBungane.
 NgabakwaMfaz' omabele made,
 Owanyisisel' umntwan' engaphefeya komfula.
 NgabakwaSigubudu,
 Isigubudu esingafakwa mkhala ;
 Singafakw' umkhala, singawudabula.
 KwaBungane maHlubi' akusavalwa ngamivalo,
 Se kuvalwa ngamakhand' aamadoda !
 NgabakwaNonkosi, kwaBoNomqathi kaQathi
 AmaNgwe avela kude lee
 Ngaphefeya komZinyathi."

***24 MBAMBO.**

AbakwaMbambo ngamaNgwe.
 Bazala uMafiyi ngentombi yabo.
 " NgamaNgw' amongo ubomvu,
 AbakwaMtungw' ethunjini.
 NgabakwaMbingelelwa, bakwaPhuthini,
 NgabaNtungwa maHlubi,
 Abaphakel' umyeni ediwaneni,
 Bona badlela emnyazaneni,
 NgabakaNdaba kaNtsele, bakwamNgwe.
 NgabakwaNtfontf' obuthikazi.
 KumaMbamb' akusavalwa ngamivalo,
 Se kuvalwa ngamakhand' aamadoda ! "

25 MBONGWE-BONGWE.

AbasemaBongweni ngamaHlubi ngqe.
 " Ndima, Khoza, kwaSondise.
 NgabakwaMbuyisa, bakwaMv'emnyama,
 NgabakwaSobongo bakwaManqalela
 NgabakwaNkobe zingaphekwa livila, ziphekwa zizi-
 khuthali.
 MaBongwe ! nibogida nigoduke,
 Ningalibali lithambo lasemzini.
 AmaBongw' amahle ngawaseJikweni.
 Amade ngawaseLangeni."

26 MKHWANE.

AbakwaMkhwane ngamaHlubi ngqe. Ngathi aBeSuthu
 balithabatha kubo eli gama lithi, "Mokuena."
 " NgabakwaSigantsa sikaNgwenya.
 Ngabangaweli ngazibuko,

Bawela ngeempambuse zomfula.
 NgabakwaHlasi, bakwaNyathikazi.
 Izivund' ezimona mbi,
 Ngabangayithwal' inyongo,
 Ngob' ithwalwa ngabaLandakazi.
 Ngabanganan' ayidliwa,
 Ngob' idliwa ngabaLandakazi."

27 MLANDU.

AbakwaMlandu ngabakwaNdlovu ; beza ngomlibo wobukhosi. Kuthe ngaloo mihla, kwaba kho umntu onetyala nenxalenye yaaba bantu bakwaNdlovu. Kwayiwa enkosini, lathethwa ityala, bagwetyelwa.

Ngengomso bavukele kwa senkosini, befuna umlandu wabo. Ithe inkosi igwebile yagqiba, impahla leyo yabo iya kuza. Baya imihla ngemihla enkosini ; ide yathi ngomsindo nakukudinwa ngabo, " Yiyani niziphuthumele umlandu lowo ngokwenu."

Kwathiwa kuho ngabakwaMlandu. Ngolawulo luka-Bungane baziwa ngokuba ziiQhamngana, kuha bebefutshane ngethambo.

Be besaziwa ngokhalipho ezimfazweni ngenxeni yokuhlutshenza.

"NgabakwaMland' ongalandwa ziinkosi.
 ZiiQhamngana zakoChola,
 Ngabakwaziyane, bakwaSobongo,
 NgabakwaNdima-Mdladla."

*28 MNGUNI.

AbakwaMnguni ngathi ngabantu baseNtlangwini. Baphuma ngcanjini nye namaKhesa.

“ NgabakwaMnguni.
 BakwaMahla6' angadli
 Ngo6' udla umkhonto.
 NgabakwaMwelase, abangaweli ngazibuko,
 Ngabawela ngeempambuse zomfula.”

29 MNTAMBO.

Aaba bantu ngamaHlu6i aseluhlangeni; phofu zikho iimpawu ezalatha ukuba uninzi lwawo lwemka emaHlu6ini, lwaba ngabemi emazantsi omlambo uMkhomanzi nxa zombini zawo. Elinye isebe lawo lalid'e laya kuma kule ndawo iyiRichmond ngoku (Natala) liphethwe ngu-Nchwanekezi.

Elinye iqela elingasekunene komlambo lowo laliphethwe nguNomatiti, kude kuye kuthi gaa ngeXobo.

AmaChunu abachitha, basabela kwintaba uMaBedlane, apho badi bene khona nabakwaNxasana, phezu koMzimkhulu. Badudulwa ziintfhaba zawo, basinga ezantsi, apho badi bana namaZotfho.

“ NgamaMntamb' odwa
 Ang'ayidabul' ayibek' eNdimeni
 NaseThangeni kwaNomatiti.
 Ngabamafiy' anzima bakwaNovetfhe,
 AbakwaNgu6' inyathelwayo bakwaziyane.
 UGombas' amaCimbitha.”

30 MPANGELA.

AbakwaMpangela baphuma kuSibutfhwana-
 akanangu6o.

“ NgabakwaDlomo,
 AbakwaMagwala, bakwaMarofana.
 NgabakaMfjicikazi, bakaMvinjwa.”

***31 MPILA.**

Isizwe samaMpila sasimi kufuphi kwesikaBungane. Uthe akusicela ukuba sisondele, baze kokhelana umlilo, 'suke uJabanqa wayifunza wathi uBungane liMpembe, akanakwenza buhlobo naye. Waba lugwali olu ukulwa uBusobengwe, waza wafunza eyakhe, wooyiswa uJabanqa, wakhonziswa. Akho amaMpila nakwaBaca.

· Mpila, Nolandu, Nocacela,
 Nozithung'-thungwana Nonyangana-yezulu.
 NgabooJabanqa umntakaMpila.
 NgamaVimbela, ngob' avimbel' uBungane ;
 Waz' uBungane wathwal' usifa lwaalunye
 Waya wat[his' imizi yamaVimbel' ooJabanqa,
 Ath' amaVimbela kuye, 'Mlotya, naw' uyafelwa.
 Kuf' iimbuyisa zakho zaambili,
 Kuf' ekaDlomo, kwaf' ekaNgcobo.'
 Ngabasingath' isidumbu sikaMpangazitha."

32 MSI—SKHOSANA.

AbakwaMsi beza ngomlibo wobukhosi. Umsi uzalwa nguMhlanga, yena uzala uSkhosana.

“ NgabakwaMsi kaMhlanga,
 Abebuz' elagedl' umhlanga, lawenz' iindlela.
 AbakwaMsi waphum' emhlangeni,
 Izizwe zonke zabikelana,
 Zathi, 'Ums' uphuma phi? Uphum' emhlangeni!
 AbakwaVuyisa kaMaphanga,
 AbakwaMfazi owadl' iqhwaqa,
 Kanti amadod' engalidli.
 AbakwaMfazi owanyisisela ngaphefeya kweMpofana
 noThukela.
 Ngabancwadi yaphuma ngaphefeya kwamalwandle."

***33 MSIMANGA.**

Aaba bantu babonwa befika kwaMhlanga, bekunye nabaThwa.

Bathi bangabaThwa nanamhla oku. Kodwa ke thina sibafumana bengamaHlubi ngqe.

“ Nga bakwaMsimang’, bakwaNothabizolo,
 NgabakwaNonxas’—uya khathala.
 UMsimang’ phel’ angazal’ uNonkosi somangala.
 NgabakwaNombombozinde, abaThwa beziduli,
 Ngabahlanganis’ igcansi lakwaDlomo.
 NgabakwaMfaz’ omabele made,
 Owanyisisel’ engaphefeya komfula.”

34 MNTUNGWA-DLAMINI.

Ngelaa xefa isizwe esiNtsundu kube kusithiwa kuso singabeNguni, kusuke kwaakho ukuthetha okuthi kube kusithiwa singabaNtungwa.

UDlamini lo uzalwa nguNdlovu. AbaNtungwa okanye amaDlamini ngamaHlubi, eza ngomliso wobukhosi.

Baziwa ngokufa ngamaDlamini, angengawo awasema-Zizini, mhlawumbi awakwaSifa-Lukhulu eNtlangwini, okanye awaseSwazini.

“ Nga bakwaMntungwa-Dlamini,
 KoDlamini boNdlovu
 Zid’ ekhaya ngokuswel’ umal’ usi.
 NgabakwaNozigela, bakwaNomfakali
 Abadume kude nje ngesigidi.
 NgabakwaMphaphama,
 Abaphakel’ umyen’ edengeleni,

Ngoba banqen' ukuqed' amabele.
 Umnyaz' uphanyekwe phezulu baNtungwa
 bembulazi.
 Abadl' umntu bemyenga ngeendaba."

35 MVEMVE.

AbakwaMvemve baphuma kuDlamini waNqangi.

" NgabakwaGcwafe, Nakhophekazi,
 BakwaNjanjace, Likhulana, Livuno,
 BakwaMaphum' ephethe, bakwaGasela,
 BakwaNdlovu—zidl' ekhaya ngokuswel' umal'usi.
 NgabakwaMntungwa-Dlamini,
 BakwaSidudu somfaba sadik' abayeni.
 Ngabafanelwa zizitya zokubolekwa."

36 NALA-NZIMA—MPEMBE.

AbakwaNala, Nzimá, okanye Mpembe ; beza ngomlibo wobukhosi. UMpembe uphuma kuMhuhu. Esi sizwe kuthiwa namhla ngamaHlubi, sasikhe sabizwa ngokuba ngamaMpembe phambi kokuba kuzekwe intombi kaHlubi iBele nguMthimkhulu waNqangi.

" NgabasemaMpembeni,
 KwafoNomgquma, bakwaNojakadelana.
 Izibekuza zakoNzimá.
 AmaKhany' ehlungwini kube kuhlwile.
 AmaPhembel' umlil' emanzini.
 Inkom' entl' ungayinik' amaMpembe,
 Ibala layo libe lelinala,
 Aze kuhamb' ezidumisa,
 Zizaala—kulandelwa.

Bangangqunjana nje, yazi ukuthi bamphethe ;
 Bangab¹a mphangalalana, yaz' ukuthi se behlukene
 naye,
 Ngabamth' ungagawulwa ngamavila ugawulwa
 zizikhuthali."

37 NDAĀA.

AbakwaNdaĀa beza ngomlibo wobukhosi.
 " NgabakwaNdaĀa, Mntungwa, Nkuluka,
 Dziyana, choboka nje ngamguma.
 Gubela, ntombi zintle kunye nabayeni bazo
 NgabaseMpopfana noThukela."

38 NDANA.

AbakwaNdana ngamaHlubi.

*39 NDLELA.

AbakwaNdlela ngamaSwazi ngoBuzwe.

Babemi eBovini kwaNyamenja.

EBovini apho yayingumhlaba onendlala kakhulu. Babekholisa ukuza kuŵweba ukudla emaHlubini, apho kwakwendele intombi yakhona, uNgiyiwe kuBungane. Baphelela ekuchithakaleleni kumaHlubi.

Ngenkcithakalo yamaHlubi basinga eluSuthu kwaZicwalile nakwaMohale.

Bafuduka kwelo basinga eHefele kwaMhlambiso kaMthimkhulu, owaye eyinkosi kwelo eseyedwa.

Behlile kwelo, beza eGriqualand East. Namhla uninzi lwawo lukwaLuphindo, kwaMagadla, kwaMgubo, kwaMadlangala nakwaLebenya.

“ NgabakwaSigula
 Sagul’ enkundleni kwaMtambose.
 Ohamba ngomend’ unyanyaza ngenyongo yebokhwe.
 NgabakwaMnyanyathek’, afaBelé limnandi,
 Ongath’ uma uhamba ngomend’ unqwenele ukuli-
 khwebula.
 NgabakwaNongofo zinengozi,
 BakwaNaka-naka ndiya khala,
 AbakwaHlab’ indoda yanyel’ emphandeni.
 Zizilila gazi, kant’ abanye balil’ iinyembezi
 Zizibekuza, izaala-kulandelwa.
 NgabakwaNyathikazi, bakwaNodabekhulu.
 Yeyheni maNdlela ! Phumani eSwazini
 Nize nembeleko, nize kubeleth’ umntwana
 Usenkundleni yamaHluŝi !
 NgabakwaLudonga-dilika kade sinath’
 emaxhaphuzeni.”

40 NDLOVU—MALUNGA.

Aaba bantu beza ngomlifo wobukhosi. UNdlovu
 uzalwa nguMasoka. AbakwaMalunga, abakwaNdlovu
 nabakwaMlandu banto nye.

“ NgabakwaNdlovu zidl’ ekhaya ngokuswel’ umal’usi.
 NgabakwaGengezi bakwaMntungwa.”

41 NDUMO.

AbakwaNdumo bakho emaHluŝini. UNtsele isoka
 nqangi lakhe walizeka kwiintombi zaabo bantu; ngalo
 uzele uDlakadla lo uzala uNgalonkulu.

“ NgabakwaNdumo.
 NgabakwaMadlala, bakwaNodlakadla,
 NgabakwaNomaxhant' oMpempe kwaMalinga,
 Baling' impi, bayiwez' uThukela, bayichitha.
 NguMadlal' egoduka eCetyana
 Ngaw' amaqhaj' amakhulu.”

42 NKALA.

AbakwaNkala ngamaHlubi, beza ngomgca wobukhosi.

“ NgabakwamHlambi wezibukuzana.
 NguNkal' omphan' imbizana yafa kuBi.
 Isitya sokudlela, saddle' uNomnguza kaNgobe.
 Umkhont' uphosiwe phezulu.
 Yeyheni maNkal' uMnabas' unabile.”

43 NKOMO.

AbakwaNkomo ngamaHlubi ngqe.

Okuya uDlomo wemkayo kumaZengele, wasinga kuma-
 Nkomo kaNgubeni, lo uzala uNgwadi; yena azale uZuba,
 yena uMqantsa, wawacela ukuba aye kumophula eNxoko-
 tyeni kumaButho kaZulu-Gadebe.

Ehla kwintaba kaNgqokola ekunye namaNgwe lawa
 akwaLanga, angena kuDlomo. NgamaHlubi.

“ NgabakwaNkomo, amaHlewula-ntaba.
 AmaNqotyakazan' asekhaboNqobokazi.
 Aluban' amaNkom' angathewuki ngaphezulu,
 UDlomo ng' asahlezi eNxokotyeni.
 Ngabandlebe zintle zombini.”

44 NKWALI—MAPHELA.

AbakwaNkwali bazalwa ebukhosini, kunjalo nje baduma kakhulu ngolawulo lukaDlomo. Umlabatheki wayengumfo wakwaNkwali ; yena uzala uBukula, lo ufungwayo ngabo.

UBukula ngulo wamisela uNtsele kubukhulu bamaHlubi, ngokusuka amkhelele amanzi ngophondo ukuba awase kuyise-mkhulu uDlomo.

AbakwaMaphela isekwa ngabakwaNkwali. Balifumana eli gama kuba ubutyebi babo basuka banyakazela ngokwamaphela, kwaba se kusithiwa ngabakwaMaphela.

“ NgabakwaNkwali’ enkosi,

Enyon’ engadliwa ngabafokazana idliwa ngamakhosi.

NgabakwaBuz’ elikhul’ elagedl’ umhlanga,

Kwavel’ amaBuz’—buzwana.

NgabakwaNongubo-ntloko.

Abanye bazitetil’ abanye bazithwele.

Inkwali yintak’ engcondo zibomvu

Edla ikhethe lomfula.”

45 NTETHE.

AbakwaNtethe ngamaHlubi aseluhlangeni. AbasemaNtanjeni okanye abakwaMntambo ngathi banto nye naaba bakwaNtethe.

“ NgamaHlubula-ntaba.

AmaNteth’ ecimbitha, oNovetjhe.

Uvez’agiyane, uGombase nKosi.”

*46 NTLAPHU.

AbakwaNtlaphu zizigegede ngobuzwe. Olu hlanga lwalumi phakathi kukaSofangana namaSwazi.

Lwachithana ngamaBango. Elawula nje uDlomo inxenye yabo se ikho emaHlubini.

Kuthe xa uBungane eza kwalusa unyana wakhe uMthimkhulu, wathuma uNchozi, into kaLunyangwe, ukuba aye kuzeka amanzi esithundu elwandle; ekuBeni amaHlubi ayengabanga nakho ukuya kuwakha.

UNchozi lo ke waye engowakwaNtlaphu. Inxalenye yesi sizwe iseFreyistate. NaseluSuthu bakho.

“NgabakwaMvelase
 BakwaDungamanz’ aMlotya!
 NgabakwaLuvun’ aMbonan’ aMatsho.
 Izigeged’ ezadl’ umka dade wabo,
 Zath’ akananyongo, zath’ akanamhlelo,
 Kant’ umhlelo luBalala!
 NgabakwaBaruz’ izihlangu zamadoda!
 NgabakwaNongombili
 AbakwaMathendelekan’ owathendeleka
 Kant’ akabuyi.”

47 PHAKATHI.

AbakwaPhakathi ngamaHlubi ngqe. Phofu naku-maBele bakho, nakuba bengazalani.

“NgabakwaMngunikazi,
 Izangond’ ezimnyama,
 Ezibantwana banga ngeni.
 AwoFukutha, aboziyane, bakwaNomafayise.”

48 GADEBE (ama)

AmaGadebe eza ngomlibo wobukhosi. UGadebe likho-hlo kuMthimkhul’ aNqangi.

Ezi ziduko zilandelayo zeziphuma kuGadebe. Bonke aaba bafunga uGadebe.

(a) Hlanga (imi).	(g) Ntjali—Ntfayi.
(b) Khaſaludaka.	(h) Gawule.
(c) Makhunga—Mduli.	(i) Geledwane.
(d) Maya.	(j) Sondezi.
(e) Mgemane.	(k) Sweſelele-Ndlazi.
(f) Ntanzi.	

(a) HLANGA.

ImiHlanga yindlu yesiThathu kaMaſwabada, eyaziwa ngokuſa yiMbutho.

“YimiHlanga yakoVaphi.
Ngamaſandl’ aligcuntswana.
Ngabaſwamiſ’ ohlanz’ amagawa.”

(b) KHAſA-LUDALA.

AmaKhaſa-ludaka ayinzala kaNgobizembe kaMaſwabada; angamaGeledwane.

AmaGeledwane alwa odwa ngamaſango; yaza ke eka-Mvelase impi yooyiswa yekaSibenya. Ithe ekuſalekeni kwayo yawela umfula owawunodaka, yatſhiza njalo iſaleka. Kwathiwa ikhaſe udaka; yaza ke ngoko yase iſizwa ngebizo lobuKhaſa-ludaka.

(c) MAKHUNGA-MDLULI.

UMzinyani waye elinqhawa elidumileyo. Kwathi mhla kwakuza kuſekwa uDlomo ubukhosi nguGadeſe, ’suke akavuma ukuya eſizelweni; endaweni yoko wasuka wabonwa enxula (ekhunga) izinja, esiya kuzingela, ekunye neqela lakhe, ekwathi kwakubikwa ngabaſhile ukuſa uMzinyani uye kuzingela, wavakala uGadeſe eſithi, se zimdlulile, kwaſa se kuſithiwa ngabaſwamiſ okanye Mdululi.

IZIDUKO ZAMA-HLUBI.

“NgabakwaMakhunga—boNkosi,
AbakwaMpakath’ ayithwalwa.
AbakwaMdluli awudlulwa
Udlulwa nguΓadebe yedwa, naye ngenxa
yobukhosi.”

(d) MAYA.

AbakwaMaya baphuma kwizindlu ezincinci zikaΓadebe.

(e) MGEMANE.

AbakwaMgemane baphuma kuZulu-Γadebe, balisoka-
nqangi lakhe.

(f) NTANZI.

AbakwaNtanzu ngabenzala kaΓadebe.

“NgabakwaGwilikana kaNtanzu.
BakwaMhlahl’ usengalweni.
AbakwaNgalo zamatana
Nina bakwaMkhonto—Mvelase.”

(g) NTEALI—NTEAYI.

AbakwaNtlayi beza ngomlibo kaΓadebe.

(h) ΓAWULE.

AmaΓawule ayindlu enkulu kaMafwabada.

“NgabakwaBucwa, ngabaseMvuleni.
NgabakwaMazwabada’ owazwabadela inkomo
neempondo ;
Yathi yakufik’ esiswini yadl’ amalalala.
NgabakwaMaf’ amnyama.
NgamaΓawu-Γaw’ ancokazi kunye neenkomo
zawo.

Ligcuntswan' elasal' eHlontlolwana.
 Ngabandlebe zintle zombini.
 Ngabankomo zabuya zodw' ekhaya umalus'
 eseyokusela.
 Ngabakhangela ngesintsintsiwana
 Ebandla kubodade wabo."

(i) **TELEDWANE.**

AmaTeledwane ayindlu yesibini (ikhohlo) kaMafwabada.

Ibali lamaMfengu lithi ngawo:—

"Alifumana eli gama mhlenikwezeni abawela (ukufalela) ububende bebokhwe eyayixhelwa. Athi akugxothwa koko kudywidana kwawo ngobubende nguyise, uNgobizembe, asuka akaya kude, athi felele ngokodwane, waza ke uMhlekazi uNgobizembe wathi, "NgamaTeledwane ezi zinto zibawa kangaka."

"NgamaTele-tele akoMlibose,
 AmaBandla kaZulu kaMafwabada.
 KaMafuza—afulele nje ngefu lemvula.
 Ngabathath' iintsuntse zabanye
 Bahlabhe ngenqumba kumaTawule.
 NgamaBandl' akwaNgatfhi.
 NgabakwaMfaz' obele lide elivale emazi-
 bukweni."

(j) **SONDEZI.**

AbakwaSondezi yinzala kaTadebe. Banduluka elu-Suthu, apho se besaziwa ngokuba ngabakwaSotetsi.

(k) **SWEBELELE—NDLAZI.**

AbakwaSwebelele, okanye abakwaNdlazi, baphuma kuTadebe.

“NgabakwaNdlazi, bakwaSomlimokazi.
 NgabakwaGadebe.
 NgabakwaMathanga-dabuka nje ngotyani
 bendlela.
 NgabakwaMarogw’ uya baba nje ngetshongwe.
 Ngababamb’ umsingizane badontsisana ngawo.”

49 SITHOLE.

AbakwaSithole ngamaLala ngemvela. Bambi bathi
 balunge kuBeNtungwa—Nguni. NgaBo ababeziinchibi
 zentsimbi nobedu, olwalunxitywa ziinkosi zelasema-
 Hlubini.

Ubedu lukaMjoli kaNgwana kuthiwa lwalubalasele
 ngobuhle.

Ingxelo ithi lwalenziwe ngamaLala akwaSithole.

AmaLala kuvakala ukuBa ayemi ndawo nye namaAwuwa.
 Ehlile ekunye nabaThembu baseQhudeni, bada baya
 kuthi gaa ngoMzinyathi, kufuphi nomFolozu.

Intaba yabo ibiyiHlazakazi. Bangabangeni emaHlubini.

“NgabakwaMnyangazi.

NgamaLala, ngabesando.

Ngabakhand’ intsimbi.

NgabakwaNozigele, bakwaziyane.

AbakwaNtliziyo zimafumi-fumi;

Ith’ enye ma ngikhulume, ith’ enye ma ngithule.”

50 TSHABALALA.

AbakwaTshabalala ngamaSwazi ngobuzwe. Se kuli-
 thuba elide yabakhoyo inxenye yabo emaHlubini; bambi
 kuBo beza ngeendlela zokwendisa.

“ NgabakwamNtjengu kaTjhabalala.
 NgabakwaSiwalala.
 Ingantyanban' ezinamanga.
 Zath' uMhlongamvul' udilikile
 Kanti zitjh' uhlezi;
 NgabakwaLudonga-dilika,
 Kade sinath' emaxhaphuzeni.”

51 TSHABANGU.

AbakwaTjhabangu ngabantu baseNtla. Uninzi lwaabo lufunyanwa kwaMzilikazi kaMatjhobana; abakhoyo phakathi kwamaHlubi ngabangeneleli.

“ Tjhabangu, Luvuno, noNgwana.
 Amafuz' afulele nje ngenkosi.
 AbakwaSigejan' asitjhazw' ehlobo nasebusika.
 Izaala kulandel' amakhosi
 NgoBa nazo zithi zingamakhosi.
 Ngabamaziny' amblophe ngoBa abaseli siphungo,
 NgoBa besith' isiphungo liyeza.
 Zizikhulu zakwaMfaz' obele lide,
 Owanyisisel' umntwana ngaphefeya koThukela.”

52 THUSE.

Ibali lamaMfengu lithi abakwaThuse yinzala kaMasoka; baBengabakhandi bamathuse.

*53 VUNDLE.

Aaba bantu kuthiwa badilika kwelaseNtla. Kwathi xa bema ukukhweza imilambo neentaBa, babonwa ngaba-thile. Kubuziwe kuBo, ukuba aabo bantu basinge

ngaphi na, bathe ke bona, “ Bavundle nentaBa,” kwaBa se kusithiwa ngamaVundle isiduko sabo.

EmaHlubini bafikela kuNgobizembe kaMafwabada ngaseluNdini. Aya kwaMthimkhulu owesiBini ngokuya kwendisa intombi kaSibanya, uNjomose, ekunye nento eninzi yamaΓadebe.

UMtJhokotJho lo uzala uMlobeli noSisilana, lo uzala uMtJagobo (amaVundle) namanye, akabanga sabuyela kwaNgobizembe.

NgamaHlubi ngoku. Akho ebuNguni, naseluSuthu, apho kuthiwa ngabakwaMofokeng, abadla umvundla kJwada.

“ NgabakwaSokhulu, bakwaNqabande,
 BakwaNtong'-ayikhehi nakumkhwekazi.
 NgabakwaLujwana-Gasa bakwaMnqamarofo.
 Nin' eneenda nezinti zikaGubela udade boBungane.
 NgabakwaMathomba-endile nje ngentombi.
 NgabakwaMkhonto wazonda kwaZityana.
 NgabakwaHlanti, bakwaLudonga-dilika.”

54 XABA.

AbakwaXaba ngamaHlubi ngqe.

“ NgabakwaNomjolicaz' omde,
 NgabakwaNombombo zinde.
 NgabakwaNonxas' uya khathala.
 NgabakwaLinda, bakwaNonchunchu le 'nde,
 Abangaseli kwawamadwala
 Abasela kwaweziziba;
 NgoBa besaba umlom' ukugobeka.
 AmaXabakazan' angakwaz' ukunyekeza,
 Anyekezelwa ngabanye.

Abalal' emzini bahlinzelw' ithokazi lenkomo
 Ngabaqhekez' isonka siy' ebandl' emadodeni.
 KwaXa6' akusavalwa ngamivalo.
 Se kuvalwa ngamakand' aamadoda."

55 ZENGELE—THIYANI.

AmaZengele yayingabantu ababenobukhosi babo.
 Bafung' uZulu bonke. U Dlomo wakha wasabela kuwo,
 okuya wagxothwa nguZulu kaGadebe. Amhlangabeza
 ngobubele obukhulu. Athabathela ngolo suku uku6a
 ngamaHlubi. Namhla aziwa ngoku6a ngamaHlubi
 omgquba.

" NgamaZulu.

NgabakwaJili—kaMama—samangala !

NgabakwaThiyani, bakwaMahlangabeza ;

Ngoba bahlangabez' inkos' isiza ngobuso.

NgabakwaNompumela, aboNongagana yezalukazi.

Ziyidake zide ziyilibale.

NgabakwaSililagazi, bakwaDunjane.

BakwaBuhlungu-benyoka."

ISAHLUKO III.

KWABUNGAN' EMAHLUBINI.

Be kuxoxwa konwatywe,
Kubaliswa ngezimanga
ZooHlakanyana namaZim,
ZooSidwaba nooGadebe.

Be kusalathw' iGaladu,
Kuthethwe ngeNxokotyeni,
Umzi nentaba kaDlomo.

Be kuxoxwa ngomZinyathi,
Umlamb' omhle wamaHlubi,
Obuselwa ngamadoda,
Uselwa ngamakhwenkwe,
Naziintombi, nabafazi.

Be kuxoxelw' abantwana
Izithethe zamanyange,
Bekhunjuzwa namasiko
Ayeqhutywa ngooMasoka
Kuloo maxef' akudala
Ilizw' eli lise lihle
Kusanqulwa amathongo,
UNKulu-nkul' ezimele.

Be kukhothwana ngabantu,
Kuvelwan' ebunzimeni.
Kuxhelw' iinkabi zeenkomo,
Kubizwan' ezifubeni,
Izithebe ziphambana,
Iinkedama zisaziwa.

Kubekwene ngamadoda,
 Kubekwene ngabafazi,
 Kululekwana sisizwe,
 Zithotyelwe kwa neenkosi ;
 Kungekho kugxelejana,
 Kuthiyw' umthakathi yedwa.

Be kukholis' ukuthethwa
 Ngeentomb' ezidumileyo
 Zezwe lasemaHhubini :
 OoNobulem', ooNompi,
 OoNqobokaz', ooMtambose
 OoPhahlakaz', ooNoziga,
 OoMoyakaz', ooNongazi,
 OoNomalang', ooNomvula,
 OoDumakaz', ooNomloyi,
 OoMbikazi nooGubela,
 Kwa nendlovukaz' uMnxhanga,
 Owanchwatyelw' eHlokazi
 Engunina kaBungane.

Ebusweni bamadoda
 Yayisoloko ikh' intsofi
 Yokuthand' ukuhlasela
 Nokukhusela ilizwe
 Abekho namakhalipha
 Kuthethwa ngawo kaninzi.
 Kungavalwa ngamivalo,
 Kuvalwa ngamakhand' odwa
 KwaBungan' emaHlubini.

Isizwe sonke kaloku
 Be sijonge kuloo mthombo

Ubusolok' umpompoza,
Ubukhosi bamaHlubi.

Yayikh' ifekh' imbalela
UBungan' ahlis' imvula.
Ayekh' alamb' amaHlubi
UBungan' avez' ukudla,
Kub' esenza ngakuningi.

Be kuzekwa, kusendiswa,
Kusaluswa, kuthonjiswa ;
Phofu kufiwa, mawethu,
Kube zijwili nozilo
Libe maf' amnyam' izulu
KwaBungan' emaHlubini.

ISAHLUKO. IV

(*Sibalwe nguElias Mafona*).

HENRY MASILA NDAWO.

Andiyi kwenza nto ingakanani konke na okwanamhla malungana nobomi balo Mnumzana, koko nje ndiya kwenza amabal' engwe kuphela ngomcimbi lo unxulumene nokubala kwakhe iincwadi.

UMasila uzalelwe kwisithili saseMatatiele, kwisikolo saseMoravi eBethesda phaya, esazulwini samaHlubi akwaLuphindo, umzukulwana kaMthimkulu owesini.

Esemncinane wakhe wasiwa kulonina kwaGifixhego kaThembela, into yakwaMasingila, kuQumbu.

Ubuye wabuyiswa apho ukuba aze kufunda. Ekuheni eziwelile iincwadi ezifundiswa kwisikolo sokuzalwa kwakhe, uye eBensonvale (eZitapile) kwelaseHejele, ukuya kuqhubela phambili imfundo yakhe.

Intlantsi yokuba woze afe yimbongi ngenye imini yazibonakalisa apho; abaninzi nabafundi ababekho apho bondinqhinela ngale ntetho.

Namhla nje loo ntantsi ithe yakuba ihlakazekile yada yabonwa nangabakude.

Uthi xa atshoyo, oyena mntu wamnonelelayo ngaphezu kwembaliso, unge wawucimile loo mlilo, nguMnumzana uSamuel Kpone Mqhayi imbongi yekomkhulu lamaXhosa, noMnumzana uW. G. Bennie umbali nencutjhe edumileyo ekuhlanganiseni amabali akwaNtu anomdla nasel' ebulifaleka; kanti nephepha loMnumzana uD. D. Jabavu laxhasa ngokumana lintyontya amakhwelo.

Abanye abantu ibasithele into yokukhuthaza, endaweni yaloo nto basuke bazidlakazelise iincwadi zomnye umbali;

kanti ngokwenje njalo abazi okokuaba sukuaba mhlawumbi betshithisa oyena mntu ubeya kwenzela ilizwe izinto eziphilisa ingqondo.

Aaba ke bathathu abayenzanga into yolo hlobo.

Uninzi lwamaHlubi, la kanye akunye naye, akakacacelwa kakuhle ezingqondweni zawo ngulo msebenzi, kuba lungooVa-zidlule.

Kukhe kwathi esephakathi kokuzingela amabali, wahlelwa lilifwa lokufelwa ngamahafe akhe onke. Akalindanga, koko uhlafe ngeenyawo eqhubela phambili umsebenzi wakhe.

Ngelinye ixefa wakha wahambela ikomkhulu lamaHlubi emTshenzi eyedwa, ephaliswa yile ngqondo ingamonwabisiyo; mhlaumbi inkulu into esiya kubuya siyibone emva koku.

Noko okwanamhla ndiya kulekuza nje ndingenzi igalelo ngo—

HENRY KA-NDAWO.

- 1 Mbethelen' ingoma,
Nivuma, niduda,
Nithetha loo ndawo,
NgoHenry kaNdawo.
- 2 Yenzan' imigcobo,
Nimnik' izihombo,
Nize kumbulisa,
Kub' esivuyisa.
- 3 Mziselen' izipho,
Zize zizizipha,
Nenze olo dumo,
Ukuz' ahlonelwe.

- 4 Mqhwabelen' izandla,
Nize ngokuzidla
Nidude kakuhle,
Kub' esenz' abantu.
- 5 Aphi n' amadoda?
Baphi n' abafazi?
Uphi n' umlisela?
Uphi n' umthinjana?
- 6 Kuhl' emaHluḡini,
Kuba sinembongi
Etheth' izimanga
Zezwe lakowethu.
- 7 Simema izizwe
Zithelele nazo
Nolwazo uncedo
Kus' esi simemo.
- 8 Guqani ngedolo
Nicel' uSombawo
Amnike imihla
Lo mfana kaNdawo.
- 9 Ma kahlal' ehleli,
Kub' enqik' ubedu
Lwezwe lamaHluḡi,
Esikratja ngalo.

E. M.
Umtjhana wakhe.

ISIPHELO.